

מסע אל התבגרות בברית

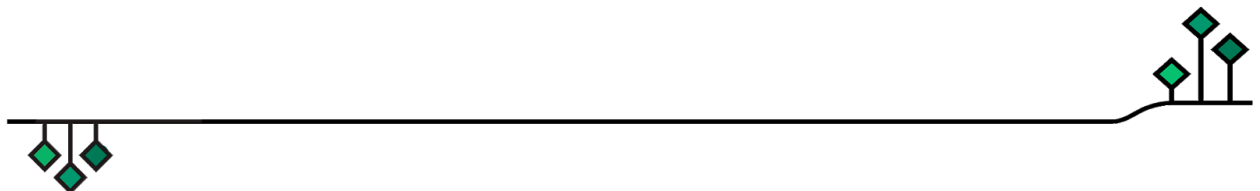
הר' ייץ גרינברג ygreenberg@hadar.org

תרגום: עליזה רז-מלצר

בפרשתנו השבוע יעקב יוצא למסע אל חרן, שם מתגורר דודו, לבן. לכאורה, המסע נועד להביאו למקום מבטחים ולמצוא אישה. אך למעשה, מדובר במסע התבגרות שבו הוא עובר מיעקב לישראל. נדודיו הם השלב הראשון במסלול בו עובר עם ישראל ממשפחה/שבט מקומי לאומה המכתיבה את הקצב וסוללת דרך לגאולה עולמית.

בדרכו חולם יעקב על מלאכים ומקבל מסר מעודד: אלוהים מבטיח לקיים את המחוייבות הבריתית בתיתו לו ברכה וגם בהשיבותו הביתה. עם יקיצתו, נודר יעקב שאם יגן עליו אלוהים ויחזירו הביתה בשלום, יהיה נאמן לברית וייתן מעשר לאלוהים מכל הכנסותיו. (בראשית כ"ח, 12-22)

התורה מספרת על נדרו של יעקב כדי להעלות על נס את הכרת התודה שלו וללמד את חשיבותה של נתינה לאלוהים מרכושנו. אולם במעשה זה, מזכירה לנו התורה שבשלב המקראי הראשון, כללה החברות בברית מימד עסקי לכאורה: אלוהים מברך, מגן ומתגמל את נאמני הברית, כפי שה' "בִּרְךְ אֶת אַבְרָהָם בְּכָל" (בראשית כ"ד, 1). וכמו שמדגיש ללבן עבד אברהם, הרכוש של אדונו הוא אכן רב והוא כולל "צֹאן וּבָקָר, וְכֶסֶף וְזָהָב, וְעַבְדָּם וְשִׁפְחֹת, וְגַמְלִים וְחֲמֹרִים". (בראשית כ"ד, 35)

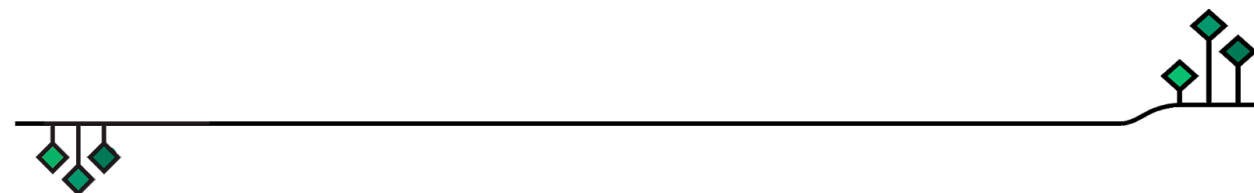

שיטת השכר והעונש אינה מוגבלת לספר בראשית: התורה חוזרת לעתים קרובות על האמירה שעושי הברית ונאמני דברה יזכו לשכר. בספר דברים משה אומר לבני ישראל שעליהם לשמור "את-מצות ה' אלהיך, ללכת בדרךיו, וליראה אתו" (דברים ת, 6) ובתמורה, יביאם אל "ארץ טובה: ארץ, נחלי מים... ארץ חטה ושערה, וגפן ותאנה ורמון; ארץ-זית שמן, ודבש. ארץ, אשר לא במסכנת תאכל-בה לחם--לא-תחסר כל, בה..." (דברים ח: 9-7). וביחס ישיר, אם עם ישראל יבגוד בברית ולא ישמע בקול ה' (ח, 19-20), הוא צפוי לקבל עונשים כבדים, אפילו קטסטרופליים (כ"ח, י"ט ואילך). באחד הטקסטים השגורים ביותר שנאמר מדי יום בקריאת שמע, נכתב: "והיה, אם-שמע תשמעו אל-מצותי, אשר אנכי מצוה אתכם... ונתתי מטר-ארצכם בעתו..." (י"א, 13-14). לעומת זאת, אם עם ישראל יבגוד בברית ויעבוד אלוהים אחרים, אזי "וחרה אף-ה' בכם, ועצר את-השמים ולא-יהיה מטר, והאדמה, לא תתן את-יבולה" (י"א, 17).

הרמב"ם מבחין במשמעות בתבנית השכר והעונש: עם ישראל עוד לא נמצא ברמה של תודעה דתית בוגרת. צריך למשוך אותם לברית באמצעות שכר ועונש ממקור חיצוני. הרמב"ם משווה זאת לילדים שמתחילים ללמוד תורה. נותנים להם דבש וממתקים כדי שימתקו להם דברי התורה, אך כשיתבגרו כבר לא יצטרכו אותם אלא יעריכו את הלימוד בזכות עצמו.^[1]

יש נטייה להלל את הדורות הקודמים ולייחס להם רמה דתית גבוהה יותר ואדיקות גדולה יותר,^[2] אך מן האופן שבו מתאר הטקסט המקראי את התנהגות בני ישראל במדבר, הם מצטיירים כבלתי-בוגרים בעליל. כשחסר להם מים, במקום לחפור ולמצוא מים, הם יושבים בחוסר מעש ומאשימים את משה (שמות ט"ו, 22-26). כאשר הם חווים מחסור במזון, הם מאשימים את משה ונזכרים בגעגוע ב"סיר הבשר" שהיה להם במצרים (בשנות העבודות!), כשאכלו "לחם לשבע" (שמות ט"ז, 2-4). בהמשך, כאשר ישבו כבר בארץ ישראל, מתואר העם כמי שמצוי תמיד בתנועת מטוטלת בין עבודת הברית לעבודת אלילים, ודומה יותר לילד העושה צעדים ראשונים בתהליך התפתחותם הדתית.

אף על פי שחז"ל מציבים את התורה ואת דורות אבותינו ואמותינו ברמה הגבוהה ביותר של קדושה וסמכות דתית, הם גם רואים בברית כלי חינוכי שנועד לחבר בין כל היהודים באשר הם ולהצמיח אותם לכדי דרגה גבוהה

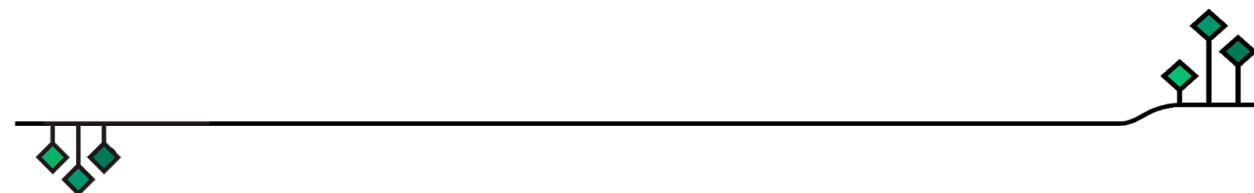

יותר של חיים דתיים. אני סבור שיש הסכמה חז"לית על כך שבתקופת חייהם אלוהים צמצם עוד יותר את הבקרה עליהם כדי לקרוא את העם לחתור לרמה גבוהה יותר של עבודת ה'. ערכי הדת בדורם הופנמו יותר לעומק וכתוצאה מכך הם היו מסוגלים לקבל על עצמם סמכויות נוספות במסגרת הברית ואחריות גדולה יותר על מימושן בעולם הזה.^[3] כל זאת התאפשר משום שכעבור אלף שנות חיי ברית, עם ישראל התבגר ומסוגל להשתתף בברית מתוך רמה גבוהה יותר של הזדהות.

כחלק מתהליך ההתבגרות, חז"ל מנסים להזיז את העם מעבודת ה' המונעת משכר ועונש אל מחויבות אישית לברית, והם ניגשים לזה משני כיוונים. האחד – הם אומרים בגלוי שאין ביכולתנו להבחין בתבנית עקבית של שכר על קיום מצוות, על אף שהם מכירים בכך שישנה מסורת לפיה מעשים טובים מתוגמלים, או לכל הפחות – כשבני אדם צוברים יותר מעשים טובים ממעשים רעים הם יוצאים נשכרים.^[4] אף על פי כן, מציע התלמוד הבבלי פשר אחר לרעיון, כפי שעולה מדברי ר' יעקב המצהיר בפשטות: "שכר מצווה בהאי עלמא ליכא" – כלומר, אין שכר למצוות בעולם הזה (קידושין לט, עב).^[5] כוונתו של ר' יעקב היא שעוד לא הוכח שמי שמקיים מצוות חי חיים מאושרים יותר ממי שאינו מקיימן. שנית, הגמרא מחנכת אותנו לכך ש"עולם כמנהגו נוהג" (עבודה זרה נד, עב).^[6] תהליכי טבע אינם מתגמלים על התנהגות טובה ולא מענישים על התנהגות רעה.

בפרקי אבות – טקסט קלאסי של תבונה ומוסר חז"ליים^[7], מחנכים הרבנים לעבודת ה' ממוטיבציה דתית גבוהה יותר: "אֲנִיטִיגְנוֹס אִישׁ סוֹכוּ . . . הִיָּה אוֹמֵר: אֵל תְּהִיּוּ כַעֲבָדִים הַמְשַׁמְשִׁין אֶת הָרֵב עַל מְנַת לְקַבֵּל פְּרָס, אֲלֵא הוּוּ כַעֲבָדִים הַמְשַׁמְשִׁין אֶת הָרֵב שְׁלֵא עַל מְנַת לְקַבֵּל פְּרָס... (משנה אבות א, ג).

חז"ל מציעים "פרס ניחומים" בעולם הבא. אבל ניתן לטעון שהעברת הפרס למימד אחר עם תאריך יעד רחוק, הוא בפני עצמו "שנמוך" של הפרס ומידת השפעתו. ובכל זאת ר' יעקב מצליח לעקוף אפילו את ההבטחה הזו באומרו: "יִפֶּה שְׁעָה אַחַת בְּתִשְׁבָּה וּמַעֲשִׂים טוֹבִים בְּעוֹלָם הַזֶּה, מְכַל חַיֵּי הָעוֹלָם הַבָּא" (משנה אבות, ד, י"ז).^[8]

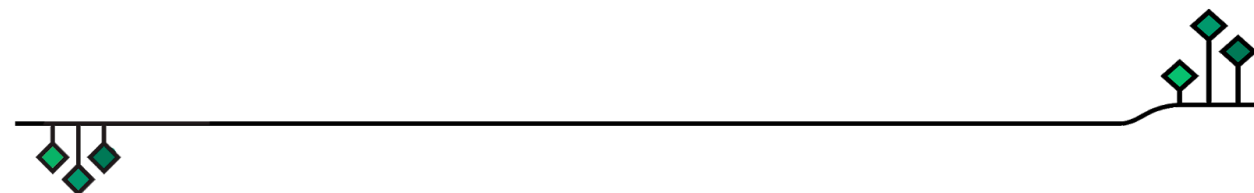

אם מנגנון השכר והעונש אינו המניע המרכזי לחיי ברית, איך אפשר לגרום לאנשים לבחור בחיים אלה? הפתרון החז"לי הוא שבני אדם יתחייבו לברית מתוך ידע והבנה של התורה ומצוותיה, מתוך הפנמה של חזון הברית וערכיה ומאהבת האל. חז"ל ייסדו את מצוות תלמוד תורה כפעילות מרכזית של הדת במחשבה שלימוד יומי יוביל להבנת הרציונל של המצוות ולהוקרת הערכים שהן מייצגות. המסורת היהודית מעמידה לרשותנו סיפורים ומודלים לחיקוי שיניעו את האנשים לקבל על עצמם את מחויבויות הברית מתוך שיקולים מעמיקים. חז"ל גם יצרו אינספור טקסים דתיים וברכות שמעניקים תוכן ומשמעות לחיי היומיום וכך שותלים נאמנות לברית.

חז"ל פיתחו את המושג "תורה לשמה" (לימוד לשם לימוד ולא כדי לזכות בפרס מאלוהים ו/או אדם) לתיאור צורת החיים הנשגבה ביותר. בשלב מסוים מתריע התלמוד מפני "כל העוסק בתורה שלא לשמה [התורה] נעשית לו סם המות" (תענית ז, ע"א).^[9] לדעתי, תהליך הלמידה וההפנמה מסביר את המסירות העילאית של היהודים בגלות בתקופה החז"לית. היהודים נצמדו לאלוהים ולתורה ברמה הגבוהה ביותר גם במציאות של רדיפות קשות, סבל ובידוד. המסירות האיתנה הזו נראתה יותר מאשר בתקופה המקראית שבה מערך השכר והעונש היווה את המנוע המרכזי.

וכאן אנו נתקלים בפרדוקס המחויבות לברית בעידן המודרני והפוסט-מודרניסטי. הרושם הכללי הוא שהדת יורדת מגדולתה, ואיכותה של המחויבות לברית נשחקה. יש המפרשים זאת כבעיה של העידן המודרני שמציע כל כך הרבה שכר ותענוגות בימי חיינו עד שהשכר המובטח בעולם הבא מאבד מכוחו ומהשפעתו. יתרה מזאת, ככל שהמדע והרפואה מרחיבים את טווח היכולות שלהם, קטן טווח הניסים הרפואיים משמים. אני מאמין שהירידה בהזדהות עם זרמים דתיים פורמליים משקפת אוכלוסייה שעבדה את האל ממוטיבציה של שכר ועונש וכעת עוברת למערכות "משתלמות" יותר. להבדיל, רבים המאמצים היום את דרך התורה מתוך מוטיבציה ערכית יותר ועבודתם נעשית ברמה גבוהה יותר.

לפני 90 שנה, דיטריך בונהופר^[10] הסב את תשומת הלב לשדרוג של הדת. ככל שהתבונה האנושית פתרה יותר ויותר בעיות, כך השתנתה תפיסת האל. בעבר, הפנייה הטיפוסית לאלוהים נעשתה ממקום של חוסר אונים, כדי לפתור בעיות בלתי פתירות או לבוא בחשבון על מה שאינו נתפס. על פי תחזיתו של בונהופר, בני אדם יפסיקו

לפנות ל"אלוהי הפערים" (הפערים בהבנתנו), האלוהות שאנו פונים אליה כשאנחנו חסרי יכולת, אלא יפנו לאלוהים מתוך יכולת דווקא ורצון לשותפות.^[1] כך נסללת דרך לשאיפות הגבוהות יותר של היהדות: פנייה לאלוהים מתוך אהבת האל, הסתמכות על הנוכחות האלוהית והישענות מתמשכת עליה בכל היבט של חיי היומיום. אולי יש פיחות בכמות הדתיים ה"רשמיים", אך איכות המאמינים וכמות האנשים העובדים את האל מתוך אהבה לשיטת תיקון העולם על פי הברית ומתוך אמונה בכבוד האדם וביחסי אנוש אוניברסליים הולך וגדל. בעיניי, השדרוג נובע מן ההשפעה החיובית ארוכת הטווח של חיי הברית על נפש האדם.

על רבנים ומנהיגי דת להציע באומץ אלטרנטיבות מעשיות יותר לאורח חיים דתי. ידיעת האל ברמה מוגברת, סולידריות אנושית עמוקה בקהילה ואימוץ אורח חיים משופר בהתנהגויות תואמות ברית הם מודל דתי אידיאלי לזמננו. בשלב מסוים, תתייצב מגמת הנטישה של יראי השכר והעונש. או אז הליבה הדינמית של שותפי ברית מחויבים ואוהבים תהיה אבן שואבת לעובדי תורת החסד והם יתקבצו סביבה. כך, תוביל את הדרך קהילה יהודית שנוצרה מבחירה ועל בסיס ערכים מעוררי השראה. יהיה זה המשך של המסע לעבר חיים עם האל ובשותפות איתו ושיאו, המסע שבסופו נחנך יעקב והפך לישראל. זהו המסע לבגרות ובשלות שבני ובנות ישראל מבקשים לעצמם עד היום.

[1] רמב"ם פירוש המשנה, מס' סנהדרין פרק חלק.

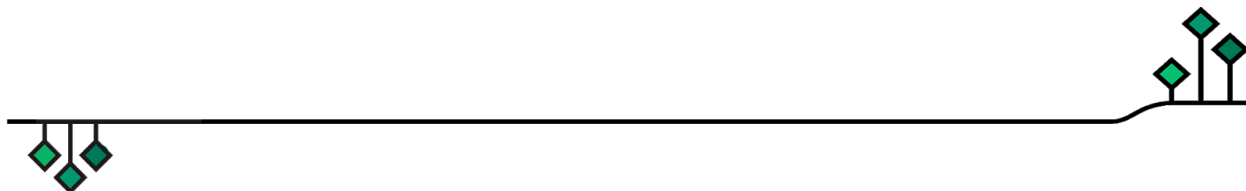
[2] לדין מפורט ותיעוד ר' "יבידת הדורות" בוויקיפדיה. כמו כן, תלמוד בבלי, מסכת שבת ק"ב, ע"ב.

[3] ר' פרק 8 בספרי "נצחון החיים" (טרם פורסם)

[4] ר' משנה קידושין א, י.

[5] הגמרא מרככת את המכה בטענה שבעולם הבא יינתן שכר על כל מצווה שקיימה – ר' להלן.

[6] להרחבה בנושא זה, ר' מאמרי הקודם "ברית: פרשת נח"

[7] ר' xxviii p. especially, (Koren Publishers, Jerusalem 2016), *Sage Advice: Pirkei Avot*, בתרגומי ועם פרשנויות שלי.

[8] הוא ממתן במידת מה את רושם האמירה כשהוא ממשיך "ויפה שעה אחת של קורת רוח בעולם הבא מכל חיי העולם הזה".

[9] התלמוד מרכז את הביקורת הקשה באמירה שניתן להתחיל ב"תורה שלא לשמה" ואם יתמידו בלימוד יעלו מתוך שלא לשמה וישיגו תורה לשמה. ר' גם פסחים (נ, ע"ב) ונזיר (כ"ג, ע"ב).

[10] דיטריך בונהופר היה תיאולוג גרמני פרוטסטנטי שהצטרף למחלת שלחמה נגד הנאצים. הוא נעצר עם חבריו לאחר נסיון כושל להרוג את היטלר ובהמשך הוצא להורג. בחודשי חייו האחרונים הוא הגיע להבנות חדשות לגבי היהדות (דת חיה שלא אבד עליה הכלח) והתבונות העוצמתיות של נביאי ישראל והתעקשותם על צדק חברתי וקשר עם האלוהות באמצעות דאגה ואכפתיות כלפי בני האדם. בונהופר צפה שאנושות מועצמת תפנה לאלוהים מתוך יכולת והשתוקקות למערכת יחסים במקום החיפוש המסורתי אחר אלוהים שנובע מכך שאיננו מצליחים להושיע את עצמנו. הוא חזה התעוררות של קהילה דתית "נסתרת" יותר הפונה לאלוהים שלא על מנת לקבל פרס או לבקש הסבר למה שאינו מובן, אלא שואפת ללכת עם האל ולעבוד אותו בחוסר אנוכיות.

[11] Dietrich Bonhoeffer, *Letters and Papers from Prison*, edited by Eberhard Bethge, (New York, Macmillan, 1968), especially pp. 139-209.

